

Yusif HUSEYNOV

Ə. AĞAOĞLU VƏ "KASPI" QƏZETİ

РЕЗЮМЕ

"Единство в языке, мыслях, работа" идеи медиа-органов и азербайджанской интеллигенции цели приводят в эпоху национальных и нравственных ценностей, национальной независимости, свободы страны оценивается как гражданский долг. Конец XIX и в начале XX, больше средств массовой информации, осуществляющих эту задачу, такие как газетных киосках "Каспи".

В статье мы говорим о А. Агаоглы важную роль и место в развитии прессы и национального общественного мнения, такие как публицист, издатель, редактор, который имел широкую деятельность.

Ключевые слова: Каспи, газет, журналистика, пресса

SUMMARY

"Unity in language, thoughts, work" idea of the media organs and Azerbaijani intellectuals goal lead into the era of national and moral values, national independence, freedom of the country assessed as a civic duty. The end of XIX and at the beginning of XX, more media outlets carrying out this task such as "Kaspi" newspaper stands.

In the article we're talking about A. Ağaoğlu's an important role and place on the development of press and the national public opinion such as publicist, publisher, editor who had a wide activity.

Keywords: Kaspi, newspapers, A. Ahmadoglu, journalism, press

Sovet siyasi rejiminin süqutu və istiqlalyyətin əldə edilməsi Azərbaycanda ədəbi-mədəni dəyərlərə milli və ümübbəşəri meyarlar mövqeyindən yanaşmaq zərurəti doğurdu. Məhz bunun nəticəsi kimi, mətbuatımızda və ədəbiyyatımızda adları yasaq edilmiş müəlliflərin yaradıcılıq irsinin, eləcə də iştirak etdikləri mətbuat orqanlarının fəaliyyətinin öyrənilməsi üçün şərait yarandı. Son illərdə "Kaspi", "Həyat", "Füyuzat", "Açıq söz" və digər mətbuat orqanlarının, M. Ə. Rəsulzadə, Ə. Hüseynzadə, Ə. Ağaoglu, Ü. Hacıbəyli və bir çox müəlliflərin fəaliyyət yollarının araşdırılması ilə yanaşı, sovet dövründə həm yaradıcılığına, həm də mövqeyinə görə sinfilik və partiyalıq prizmasından yanaşılan və qiymətləndirilən bu kimi mətbuat orqanlarının və müəlliflərin ədəbi irsi yeni metodoloji prinsiplər əsasında tədqiq olunmağa başladı.

"Dildə, fikirdə, işdə birlik" (İ. Qaspiralı) ideyasını amala çevirən dövrün aparıcı mətbu orqanları və Azərbaycan ziyalıları milli-əxlaqi dəyərlərimizi, xalq istiqlalını, vətən

azadlığını vətəndaşlıq vəzifəsi kimi dəyərləndirirdilər. XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində bu vəzifəni daha çox həyata keçirən mətbuat orqanları sırasında “Kaspi” qəzetini və onun yazarlarından çoxşaxəli yaradıcılıq yolu keçən Ə. Ağaoğlunun əsasən publisist, nəşir, redaktor kimi dövrü mətbuatın və milli ictimai fikrin inkişafında önəmli yeri və rolunu xüsusi qeyd etmək lazımdır.

1881-ci ildə Bakıda rus dilində qeyri-rəsmi, ictimai, ədəbi və siyasi bir orqan kimi nəşrə başlayan “Kaspi” qəzeti təkcə mətbuatımızın deyil, mədəniyyətimizin, ictimai-siyasi fikir tariximizin inkişafında da xüsusi yer tutur. 1881-1919-cu illər ərzində 10065 sayı çap olunan (2, s.165), on minlərlə oxucusu olan qəzet, xüsusən də 1897-ci ildən sonra dövrünün istedadlı, qeyrətli, millətpərəst qələm sahiblərinin tribunasına çevrildi.

1897-ci ildən Ə. Ağaoğlunun həyatında Bakı dövrü başlanır. O, Bakı milyonçusu Zeynalabdin Tağıyevdən rus dilində nəşr olunan «Kaspi» qəzetində çalışmaq təklifi alır.

“1898-ci ildən 1905-ci ilə kimi Ə. Ağaoğlu “Kaspi”nin fəal mühərriri və ədəbi tənqid şöbəsinin müdiri olmaqla yanaşı, faktiki olaraq nəşrin qeyri-rəsmi redaktoru vəzifəsini də icra edirdi, xüsusən də 1900-1902-ci illərdə Ə. Topçubaşovun ictimai fəaliyyətlə çox məşğul olduğu dövrdə o, daha fəal idi. 1899-1904-cü illərdə ədəb qəzetin daxil və beynəlxalq məsələlərə həsr olunmuş baş məqalələrinin müəllifi olmuşdur”. (7, s. 31-32)

Bunu Ə. M. Topçubaşovun fikri təsdiqləyir: “Ə. Ağaoğlunun işinə məhəbbəti, inkişafa doğru ideyalarla dolu “canlı” qələmi qəzetin müsəlmanların maariflənməsinə və gələcəyə irəliləməsinə, onların həyatlarının işıqlandırılmasına zəmanət verən ən doğru yol idi” (“Kaspi”, 1905, №10).

1898-ci ildən 1905-ci ilə qədər Əhməd bəy Ağaoğlu «Kaspi»nin daimi əməkdaşı kimi müntəzəm olaraq qəzetin səhifələrində müxtəlif sahələrə aid mövzularla çıxış edir.

Əhməd bəy Ağaoğlu “Kaspi” qəzetində Qərb və Şərqi müxtəlif ictimai-siyasi, ədəbi, dini-fəlsəfi tərəflərini işıqlandıran 200-dən çox məqalə yazmışdır. Bu məqalələrin siyahısı publisistin hərtərəfli maraqlarından xəbər verir, milli dirçəlişin bütöv bir proqramını əhatə edir. Bura *суверен дювлят вя мцстягиллик, демократийа, milli-siyasi özünüdərk ideyaların, milli qüvvələrin möhkəmlənməsi, inkişafı, din və vicdan azadlığı, mədəniyyətin beynəlxalq ictimaiyyətlə əlaqəsi, siyasi mütləqiyyət və şovinizm, milli eqoizm, geriliyə, fanatizmə qarşı mübarizə* daxildir.

«Kaspi» qəzetində çalışdığı dövrdə Qafqaz canişinliyinə göndərilən danoslarda Əhməd bəy «qatı panislamist» kimi tanındılmışdı. 1890-cı illərin sonlarından qəzetin səhifələrində islam dini, onun ayin, mərasim və adətləri, islam tarixi, islamın məzhəb və təriqətləri, islamın elmə, maarifə və tərəqqiyə münasibəti kimi məsələlərə dair çap olunan məqalələrin böyük əksəriyyətinin müəllifi Əhməd bəy Ağaoğlu idi.

“Məni müsəlmanların ümumi problemləri narahat edir. Əgər gələcəkdə də bu işlər belə davam edərsə, müsəlman aləmi ən azından siyasi baxımdan məhv olacaq. Bunu müstəqilliklərini itirmiş müsəlman dövlətlərinin təmsalında açıq görmək olur. Bizə yüksək mədəniyyətlə malik olan, Vətənə etibarlı, ruhən təmiz niyyətli insanlar lazımdır” deyən Əhməd bəy Ağaoğlunun fikrincə, ümumən müsəlman milli düşüncəsinin inkişafında obyektiv faktorlarla yanaşı, millətin ideoloqlara, düşüncənə beyni olan ziyalılara ehtiyacı var. Lakin müsəlman xalqının birliyi kimi fikirlər o dövrdə hakim dairələrdə birmənalı qarşılanmırdı və bütün müsəlmanları birləşdirmək və vahid islam dövləti yaratmaq kimi xəm xəyal daşıyan ən mürtəcə dini-siyasi cərəyan kimi qələmə verilirdi. Burada da Ə. Ağaoğlu və onun tərəfdarları günahlandırılırdı. Hakim dairələrdə Əhməd bəyin mübarizə apararı “panislamist və pantürkist” kimi nüfuzu vardı. Onun ətrafında bu cür şaiyələrin yayılmasında azğın millətçi Q.Arşruninin rəhbərlik etdiyi erməni qəzeti “Mşak”ın və Qafqazda “tatar” mətbuatının qənimi olan senzorlardan Kişmişev və Karaxanovun rolu az deyildi. Söylənilənləri təsdiq etmək üçün “Müsəlman məktubları” (“Kaspi” 1903) adlı

məqaləsinə diqqət etmək kifayətdir: “Mşak” türk qəddarlığının, müstəqilliyinin ruhən mənə yaxın olmasını əsas gətirərək məni Türkiyənin fanatı adlandırır. Amma mən onu demək istəyirəm ki, hər şeydən əvvəl, elə mən özüm türk qəddarlığını qəbul etmirəm, çünki bu xüsusiyyət mənim fikrimcə, Türkiyəni alçaldır. Onu da yada salmaq istəyirəm ki, XX əsrdə Stolipin tərəfindən imzalanmış bütün sənədlərdə, “vacib iclasların” rəsmi qərarlarında, jandarma idarəsinin həcmli işlərində, bir sözlə, o vaxtlar keçmiş Rus imperiyasında türk-tatar xalqları hərəkatının bütün halları üçün Rusiyada bir resept və standart forması mövcud idi – “panislamizm”.

Əhməd bəyin millətlərərarası münəqişələrə həsr etdiyi məqalələri bu gün də aktualdır. Bugünkü Şərqi dünyasının siyasi mənzərəsinə diqqət yetirsək, Ə. Ağaoğlunun “Kaspi”də dərc olunan yazılarının mövzu və problematikasının müasirliyi, gündümüz üçün aktuallığı qiymətləndirilir. Газетин 1898-ъи илин 24 ийун тарихиндя Я.Агаоглу «Шяргин юйрянилмясинин ваъиблийи щаггында» мягалясиндя Русийа дювляти тяряфиндя яяалятинин халглары щесаб етдийи Шярг халгларына лагөйд мцнасибятдян бящс едир. Тәәцүблү дейил ки, һәятинин сон гүнләринә қәдәр Ə.Агаоглу “дашнәксүтун”ун қара сийаһисинда иди вә хош бир тәсадүф ону ермәни террористләринин әлиндән қуртара билмишди.

Ümumiyyətlə, Ə. Ağaoğlunun “Kaspi”dəki məqalələrinin əksəriyyəti xalqın siyasi mübarizəsinə həsr edilmişdir. Bu heç də təsadüfi deyil. Çünki, onun bir publisist-jurnalist kimi fəaliyyət göstərdiyi illər çox mürəkkəb, ziddiyyətli siyasi mübarizələrlə zəngin olan dövr idi.

Ə. Ağaoğlu etalətdən və cəhalətdən yaxa qurtara bilməyən müsəlman dünyasının ən böyük bəlasını fanatizmdə görürdü. Və bu yoldan qurtarmağın, nicat tapmağın çarəsini yalnız və yalnız elmin, təhsilin inkişafı ilə bağlayırdı. Publisist dönə-dönə qeyd edirdi ki, xalqın, millətin azadlığı, nicatı yalnız onun öz əlindədir. Tərəqqi və inkişaf yolunu yalnız mübarizədə, xalqı “xəbi-qəflətdən” oyatmaq məsləhət görən publisist “Daha belə yaşamaq olmaz!”- deyərək “Peterburq səyahətimdən nə nəticə çıxardı?” sərəlvhəli məqaləsində yazırdı: “... min illər boyu şahlar və xanlar bizim başımıza və kürəyimizə qapaz vurmuş, biz də ilan kimi qıvrılıraq, dinməməyi ən yaxşı yol hesab edərək səbrlə hər şeyə dözmüşük. Nəhayət, həm ruhən, həm də cismən əzilmiş, şikəst edilmiş bizlər tamam lal olmuşuq. Bizim nə danışmağa, nə də ağlamağa gücümüz, təqətimiz qalmayıb. Halbuki indi məhz “danışmaq” qabiliyyətinə öz ehtiyaclarımızı başa düşərək ixtira etməyi bacarmağa çox böyük ehtiyac yaranmışdır. Bizim bütün gələcək taleyimiz, bizim bütün gələcək mövcudluğumuz bundan aslı olacaq” (“Kaspi” qəzeti, 1905, N-93)

“Kaspi” qəzetində dövrün mətbuat orqanlarına dair xeyli xülasələr, analitik yazılar dərc olunmuşdur. İctimai rəyin formalaşmasında, bizi əhatə edən aləmlə bağlı ən vacib xəbərlərin yayılmasında jurnalistikanın rolunu dərk edən Ə. Ağaoğlunun yazılarında cəmiyyətin həyatında mətbuatın rolu, vəzifələri, jurnalistin yaradıcılıq problemləri, həmçinin qəzetçiliyin bir sıra mühüm məsələlərinə dair mülahizələr, tövsiyələr vardır. Böyük mütəfəkkir bu qənaətdə Fransada mətbu fəaliyyəti zamanı əmin olmuşdur. “Kaspi” qəzetində fəaliyyəti zamanı mətbuat problemlərinə dair dərc etdirdiyi yazılarında jurnalistlərin böyük rolunu diqqətə çatdırır.

Ə. Ağaoğlunun tədqiqatçı-alim Şirməmməd Hüseynov tərəfindən yenidən tərcümə edilən “Şərqi jurnalistikaya bir nəzər” və “Şərqi jurnalistikasının icmalı” (“Kaspi” qəzeti, 1899, № 255, 262) məqalələri cəmiyyət və jurnalistikanın qarşılıqlı əlaqəsi probleminə aydınlıq gətirir. Bir şərqli kimi Şərqi dünyasının qəflət yuxusunda olmasını, dəqiqlik və hadisələrə birbaşa müdaxilə tələb edən jurnalistikanın əhəmiyyətini dərk etməməsini dərin təəssüf hissi ilə diqqətə çatdırır. O, müsəlmanların çox ləng tərpnəməsini, dəqiq və operativ yanaşmanı mütləq qəbul edən jurnalistikaya xüsusi diqqət ayırmamasını tənqid edir. Ə.

Ağaoğlu bu narahatçılığını “Kaspi” qəzetində şərh edir: “Uzun müddət Avropa sivilizasiyasına yabançı olmuş Şərq son 20-30 ildə bu sivilizasiyanı qəbul edir, onu məktəblər, hökumət idarələri və ticarət-sənaye fəaliyyətinin formaları şəklində özündə tətbiq edir; bütün bunlar bəzi yerlərdə elə həmin Avropanın təzyiqi altında, Avropa sivilizasiyasının üstünlüklərini təcrübədə çətin sınaqlardan keçirdikdən sonra, bəzi yerlərdə isə könüllü şəkildə edirdi; lakin Avropa sivilizasiyasının bütün formalarından müsəlman Şərqinə ən çox çətinliklə nüfuz edən jurnalistika və mətbuatdır. Bu ona görə deyildir ki, müsəlmanlar mətbuatın və jurnalistikanın vacibliyini və zəruriliyini hələ başa düşməzlər; əksinə...mütərəqqi adamlar onu daim daim təbliğ edir, dövlətlərin və xalqların həyatında mətbuatın və jurnalistikanın vacibliyi və zəruriliyi barədə uca səslə danışmaqdan yorulmurlar” (“Kaspi” qəzeti, 1899, № 262).

Bir sıra qarəzli publisistlər kimi Ə. Ağaoğlu günahı heç də İslam dininin üzərinə yuxmur. Həqiqəti olduğu kimi təqdim edir. Bir mütəfəkkir kimi cəmiyyətin inkişafında mətbuatın rolunun vacibliyini qeyd edən Ə. Ağaoğlu bu sahənin geriliyini çap işinin zəif inkişafında görürdü. Şərqdə qanunun işləməməsini, despot hakimlərin həqiqi söz tribunası olan mətbuatın inkişafına mane olmalarını vurğulayır. Ədib qeyd edir ki, jurnalistika bacardıqca həqiqəti dediyi üçün hakim dairələr onun inkişafına imkan vermirlər. o, belə durumda ya çap işinin ümumiyyətlə inkişaf etməyəcəyini, yaxud da başqa, lazım olmayan formada inkişaf edəcəyini deyir.

Ə. Ağaoğlu problemin yalnız bununla bitmədiyini diqqətə çatdırır. O, şərhlərini daha ətraflı apararaq Şərqin həmçinin əlifba problemi ilə də qarşı-qarşıya dayandığını şərh edir. O, bu cür əlifba ilə gündəlik çap məhsulları hazırlamağın mümkün olmadığını diqqətə çatdırır. Ədib eyni zamanda mövcud problemin həllini dərinlən bildiyini deyir və onun həlli yollarını bir publisist uzaqgörənliyi ilə göstərir. Qərbin bu problemi həll etdiyini göstərən Ə. Ağaoğlu Şərqdə aparılan çalışmaları (Mirzə Fətəli Axundov, Melkum xan və b.) nəticəsiz qaldığını vurğulayır. Həqiqətən də alman İohann Quttemberqin kəşf etdiyi çap maşını Qərbi bir neçə əsr qabağa atır, Şərq isə bu cür sürətli inkişafı ayaqlaşa bilmir.

Şərqdə mətbuatın xarakterinin müxtəlifliyini vurğulayan mütəfəkkir Ə. Ağaoğlu bu məqamda müsəlman xalqlarının jurnalistikasının icmalına keçir və bildirir ki, “manələrin təsir qüvvəsi konkret xalqın mədəniyyət və tərəqqi səviyyəsi ilə tərs mütənəsibdir və müsəlmanlar arasında mətbuat milli xüsusiyyətlərin və cəmiyyətin vəziyyətinin ifadəçisinə çevrilməyə başlamışdır”. (“Kaspi” qəzeti, 1899, № 262)

Şərq xalqları arasında mətbuatın inkişafına mane olan səbəblərin dərinliyini dərk edən publisist: “dövrü mətbuat, xüsusən, gündəlik jurnalistika icrada çeviklik və sürət tələb edir, bu isə, əlbəttə, Şərqin mürgüləyən təbiətinə heç uyğun gəlmir. Burada “times is money” (vaxt puldur) ingilis-zərb məsələni anlamırlar; şərqli elə bilir ki, «zaman hər şeyə dözər», o, qərblinin çılğın fəaliyyətini, onun başgicəlləndirici «va a vient» həyat tərzini hələ başa düşmür» (“Kaspi” qəzeti, 1899, № 262) söyləyir və mətbuatı Avropalıların fəaliyyətlərinin əsası, Qərb sivilizasiyasına qovuşmağın vasitəsi sayır.

Məqalələrinin birində Ə. Ağaoğlu M. Şahtaxtının təklif etdiyi əlifba üzərində daha ətraflı dayanaraq, latın və slavyan qrafikasını yaxşı bilən yeni əlifba müəllifinə “heç olmasa bu əlifbalardan birini təklif edəydiniz” deyir. “Belə bir təklifin bir neçə üstün cəhəti olardı. Əvvəla, bu bütün mütərəqqi adamların can atdığı birləşmək məqsədinə yaxın olardı, digər tərəfdən isə bu qədər vaxt sərf etməklə heç olmasa müsəlmanlara münasib və daha mükəmməl əlifba təklif etmiş olardı.” (“Kaspi” 9 may 1902)

Ümumiyyətlə, “Kaspi” qəzetindən, onda yer alan mətbuata dair yazılardan söhbət açarkən qeyd etməliyik ki, fəaliyyətdə olduğu 38 il ərzində mətbuata aid 77 yazı yer alıb. Müxtəlif müəlliflərin yazılardan bir neçəsinin adını qeyd etmək istərdik:

“Народное образование в Закавказье” (1881, № 24)

“Свидение о состоящем при редакции “Каспия” специальном переводчике с татарского на язык Молла Шихали Ефендиева” (1881, № 56)

“О положении провенциальной газеты « (1888, № 80)

«К истории газетного дела на Кавказе» (1890, № 241)

«Печать о бакинских событиях «Каспий» (1905, № 168)

Bu kimi yazılarla “Kaspi” qəzeti və onun yazarı Ə. Ağaoğlu cəmiyyət həyatının aktual, həlli vacib problemlərini ortaya qoymaqla ictimai rəyə təsir edir, onu formalaşdırır və istiqamətləndirir.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin lideri olan M. Ə. Rəsulzadənin “Ağaoğlunun o zamankı fəaliyyəti Azərbaycanın “Oyanış tarixində” başdan- başa bir dövrdür”, deməsi bir daha göstərir ki, Ağaoğlu öz fəaliyyəti ilə xalqını istiqlalə, yeniliyə aparan yolun başlangıcında cəsarətlə addımlamışdır. “Ə. Ağaoğlu dünyada baş verən hadisələri, ictimai-siyasi hərəkət və sənət nəzəriyyələrini araşdırarkən humanizim meyarlarına əsaslanır, inqilabi-demokratik prinsipləri ön plana çəkir, fəlsəfi modernizim-isləhatçılıq ideyalarına arxalanır, təkamül yolu ilə inkişafa, yeniləşmə və dəyişməyə haqq qazandırır”. (6. s.320)

Ə. Ağaoğlunun “Kaspi” qəzetindəki fəaliyyəti ilə tanış olarkən bir daha əmin olduq ki, onun bir mütəfəkkir alim və istedadlı publisist kimi yetişməsində bu qəzetin və onun ətrafında olan istedadlı qələm sahiblərinin rolu çox böyük olmuşdur.

ƏDƏBİYYAT:

1. Ağaoğlu Ə. Tərcüme-yi-hali-acizanəm. Respublika Əlyazmalar İnstitutu, f.21, saxlama vahidi 403
2. Axundov N. Sənədlərin dili ilə. Bakı, 1980
3. Gülsərən Akalın. Türk düşüncə və siyasi həyatında Əhməd Ağaoğlu. Bakı. 2004, 164 s.
4. Hüseynov Ş. Mənəvi irsimiz və gerçəklik. Bakı, 2004, səh.327
5. Hüseynov Ş. Əhmədbəy Ağaoğlunun dünyagörüşü. Bakı, 1998.
6. Hüseynova Ülviyyə. Əhmədbəy Ağaoğlunun ədəbi-tənqidi görüşləri. Bakı Nurlan. 2006.
7. Quliyev Vilayət. Ağaoğlular. Bakı. Ozan. 1997.

Elmi rəhbər ghja.N.Yaqublu